

074
Hovdage - Misvækst - Landmilits - Stavnbaand - Kvægpest.

Tilstanden paa Gelskovbogens Tid og i Tiden efter Aarhundredskiftet.

(1650 - 1750)

Forholdene i Sognet maatte i nogen Grad blive præget af de Godser, de enkelte Bønder hørte under, men da Vilkaarene for de fleste Godser ikke var meget forskellige, vilde Bønderne være omtrent ens stillade, enten de hørte til det ene eller det andet Gods. Hvad der kunde medføre nogen større Forskel, indskrænkede sig nærmest til, om Herremanden var mere eller mindre human, om Ridefogden var god mod Bønderne eller brutal, om de boede i større eller mindre Afstand fra Hovedgaarden. Men alle var de skyldige at betale deres Indfæstning, at svare deres aarlige Landgilde og Afgifter og at gøre Hovarbejde paa "Gaarden", hvis de ikke boede saa langt borte, at de i Stedet for Arbejde maatte svare en Afgift.

Da Gelskov ligger i Sognet, kunde det ikke undgaas, at denne Gaard kom til at gribe mere ind i Sognets Forhold end nogen af de andre Herregaarde, der havde Gods indenfor Sognegrænsen. Tilmed ejede Gelskov omtrent hele Hillerslev By foruden Gaarde i de 3 andre Byer og havde langt mere af Bøndergodset under sig end nogen anden Hovedgaard. Sandholt og Fjellebro havde ogsaa en god Del, Sandholt i Sallinge, og Fjellebro mest i Nybølle, medens andre Godser kun havde nogle faa Gaarde.

Gelskovbogen.

Det er nu saa heldigt, at der er bevaret en gammel Regnskabsbog fra Gelskov fra sidste Halvdel af 17. Aarhundrede, den saakaldte Gelskovbog, der giver fyldige Oplysninger ikke alene om Gelskov, men ogsaa om det Bøndergods, som hørte dertil.

Noget, der straks falder i Øjnene ved en Gennemgang af denne Bog, er de mange og hyppige Fæsterskifter, der har fundet Sted. Det indskrænker sig ikke til Gelskov Gods alene. Af Skattemandtallene og andetsteds ses det, at Navnene paa Beboerne af Gaardene ogsaa paa de andre Godser skifter ret hurtigt, saa man maa gaa ud fra, at det overalt har været saaledes i denne Tid, at Fæstetiden i Almindelighed var forholdsvis kortvarig, hvad enten det-ganske vist undertiden kun - skyldes Dødsfald, eller at en Fæster ikke har kunnet klare sig, eller Husbonden ønskede en dygtigere Mand i Gaarden og flyttede om med sine Fæstere, hvorefter enkelte maatte antage et Hus i Stedet for Gaarden.

Indfæstning etc.

De daarlige Tider har ogsaa her gjort sig gældende. Det var ikke altid nogen misundelsesværdig Lod at skulle overtage en Fæstegaard, hvor det var vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at svare de Afgifter, der hvilede paa Gaarden. Derfor var Indfæstningen ogsaa meget ringe. I Gelskovbogens Fæstebreve er der sjælden anført nogen Indfæstning, saa man faar det Indtryk, at den i de fleste Tilfælde ikke er forlangt, og hvor den anføres, er den saa lav, at den næsten intet betød. Saaledes gav Jørgen Larsen i Nybølle (XI-8) 1684 2 Daler i Fæste, og det samme gav Anders Ibsen i Hillerslev (V-2) 1685.

For at undgaa at faa for mange af de frygtede øde Gaarde gjaldt det for Godsejeren om ikke alene ikke at skræmme Bønderkarlene fra at overtage en Fæstegaard ved straks at forlange en større Indfæstning, som kun faa var i Stand til at betale, men ogsaa om at hjælpe dem i Gang ved at indsætte Kreaturer, især Heste, i Gaarden, hvor disse manglede, og skaffe Sædekorn og andet af det allernødvendigste. Derfor indeholder flere Fæstebreve Angivelse af, hvad der sættes i Gaarden ved Fæstets Overtagelse. Ganske vist skulde Bonden siden betale det, naar han antoges at kunne overkomme det, hvad han i mange Tilfælde ikke naaede. Det gjaldt altsaa om, at han kunde komme i Gang og blive i Stand til at svare den aarlige Landgilde, som det var langt vigtigere at faa fra Aar til Aar end en større Indfæstningssum ved Begyndelsen.

Herremanden og Fæsteren.

Efter Gelskovbogens Fæstebreve at dømme synes den vanskeligste Tid at have været i 1680'erne, inden der igen kom en kort Opgangstid i 1690'erne. Til ingen anden Tid ses det, at Husbonden er traadt hjælpende til som i denne Periode. Da Jens Jørgensen i Nybølle (XI-8) havde fæstet 3. Juli 1681, var det paa den Maade, at han skulde være fri for Hovdage indtil Allehelgen, imidlertid skulde han bygge Huset færdigt, hvortil han fik Lægter og Langhaam. Skat skulde han kun betale med Halvdelen fra Mikkelsdag til Paaske 1682, derefter fuld Skat, og Landgilde skulde han ikke svare før 1682. I Marken havde Husbonden (Adolf Hans von Holsten) ladet saa 5 Tdr. Havre, som han skulde have igen til Mortensdag, og desuden skaffet 2 Heste til 8 Daler, som ogsaa siden skulde betales.

Den 22. April 1683 fæstede Niels Lassen Maymosegaard i Hillerslev (IV-7).

076

Han antog den for 11 Tdr. Hartkorn, skulde være fri for Landgilde det første Aar og for Skat de 2 første Kvartaler, desuden fri for Hovning til Mikkelsdag. Til Gaardens Drift fik han 2 Vogne, 1 Plov, 1 Jernharve, 8 Plovbæster til 5 Daler hver, og 5 Tdr. 3 Skp. Rug, som fandtes i Gaarden, skulde han siden igen betale med Korn.

Anders Ibsen i Hillerslev (V-2) fæstede sin Gaard den 16. April 1685 saaledes, at han skulde være fri for Skat til Nytaar og kun udføre Løs-arbejde denne Sommer. Han beholdt 6 Heste, 1 Vogn, 1 Plov og hvad ellers hørte til Gaarden. Tømmer skaffede Husbonden ham, saa meget han havde fornøden, og lod opsætte Ovn og Esse. Rør maatte han skære i Aaen. Til Sædekorn fik han nogle Tønder, og i Indfæstning gav han 2 Daler.

8 Plovbæster til en Gaard nævnes nogle Gange, det er noget mere, end Skattemandtallene opgiver, men færre kunde næppe udføre Arbejdet til en jævnstor Bondegaard med tilhørende Hovarbejde.

Hovdage.

Hvor Hovdagens Antal er nævnt, har det almindeligt været 2 Dage om Ugen, men 3 Gaarde i Hillerslev (II, VI, VII), der 1685 blev gjort lige og sat til 4 Tdr. Hartkorn hver, blev alle 3 tilsammen sat for 2 Fuldgaardes Løsarbejde og ellers hver 3 Dages Hovning om Ugen. Husmændene gjorde i Almindelighed 1 Dags Hovarbejde og svarede 1 & 2 Daler i Huspenge. Ogsaa paa Nybøllegaard maatte 1671 de 6 Husmænd, som hørte dertil, hver gøre 1 Dags Hovarbejde om Ugen.

Restancer.

De daarlige Tider mærkedes ogsaa paa Restancerne, der for manges Vedkommende løb saa højt op, at der ikke kunde være Tale om, at de nogensinde kunde betale. Det var ikke alene Restancer til Husbonden, men ogsaa til Købmanden i Købstaden, der havde leveret Varer til Husets og Gaardens Brug og siden skulde have Betaling i Gaardens Frembringelser eller i rede Penge. Tingbøgerne indeholder lange Lister over, hvad Bønderne skyldte Købmanden i den nærmeste Købstad, og herigennem faas der ofte et godt Indblik i, hvad det var for Ting, der hentedes hjem.

Men først og fremmest var det paa Herregaarden, Bønderne stod i Restance. Lige fra Peter Børtings Tid var der hos flere paaløbet ret store

Beløb, som han med haard Haand søgte at inddrive ogsaa længe efter, at han havde forladt Gelskov. Saa sent som 1680 stævnedes han nogle Bønder fra baade Gelskovs og Sandholts Godser under Protest fra disses Fuldmægtige.

I Adolf Hans von Holstens Tid naaede Restancerne først i 1680'erne op paa større Beløb. 1685 skyldte Jørgen Hansen i Bjerregaard i Sallinge (XIII-1) 511 Dlr. 3 Mk. 8 Sk. Anders Bertelsen i Hillerslev (II), der kun havde en mindre Gaard, resterede ligeledes 1685 med 244 Dlr. 1 Mk. 12 Sk. Hans Olsen i Hillerslev (VI-3) samme Aar med 329 Dlr. 1 Mk. 2 Sk. Rasmus Rasmussen i Højrup (IV- $\frac{2}{2}$) ogsaa samme Aar med 354 Dlr. 2 Mk. 9 Sk., og Claus Hansen sammesteds (V-4²) med 204 Rdr. 1 Mk. 8 Sk.

Saa store Beløb var det umuligt at udrede. Der var ikke andet at gøre end give Bønderne nogen Forlindring, saa de igen kunde komme paa Fode og fortsætte uden at føle sig tyngede af gammel Gæld. Adolf Hans von Holstens Humanitet viser sig her i, at han i flere Tilfælde enten helt eller delvist eftergav alt. Ved Jørgen Hansen i Bjerregaard i Sallinge har han skrevet: "den 14. Aug. 82 har jeg eftergivet ham alle gamle Restancer indtil dette Aar, saa længe han bliver paa min Stavn og herefter altid betaler rettelig." Det maa han imidlertid ikke have gjort, da hans Restance 3 Aar senere er oppe paa 511 Dlr., hvorimellem ogsaa Restancer fra før 1682.

Rasmus Rasmussen i Højrup fik 1685 nogen Eftergivelse: "For Landgilde vil jeg kun regne med 10 Aar og hvert Aar ikke mere end Halvdelen, bliver hvert Aar 10 Rdr." Claus Hansen i Højrup skal kun betale for Landgilden de sidste 8 Aar og kun med Halvdelen. I et enkelt Tilfælde blev en af Gelskovs Fæstere udvist af Gaarden. Det er Rasmus Thomsen i Sallinge (XI-19), der resterer med 353 Rdr. 1 Mk. 10 Sk. Efter Opgørelsen af Regnskabet skriver von Holsten: "Anno 85 d. 20. July hab ich Ihm aus den hofe verwiesen laut domb", men efter en Fortegnelse over, hvad Herredsfogden har tilvurderet ham, tilføjer han: "hansz kon hafver jeg verehret 4 Dynner 4 lagen 3 Siebötter 2 Raaschinde 1 Rock 1 Sort trøye 1 R^osch schiortte 1 graut dito 2 korz blaegarn 4 mk. hampegarn, tilsammen 5 dlr. 4 Sk."

Fra de andre Godser er der ogsaa tinglæst store Restancer, som Bønderne blev dømt til at betale, men det vides ikke, hvorledes de her kan være blevet hjulpet.

Den Hjælp, der blev givet, forslog ikke meget. Bønderne var og forblev fattige og forarmede, Men skulde de ikke helt tabe Modet og løbe fra det hele, maatte der gøres noget. Da Gelskovs Bønder i Sallinge Herred 1679

stævnedes for kongelige Kontributioner, udeblev en Del af dem. De, der var mødt, vedstod Restancen, "mens formedelst disse haarde og besværlige Tiders Tilstand har det været dem umuligt sligt med Videre, som de i andre Maader med resterer, at afstedkomme, bad og begærede, at Joen Sørensen (Gelskovs Fuldmægtig) med dem vilde have Medlidenhed og Taalmodighed eller tage Betaling i hvis fattig Del, de ejede og havde, og dem saa dermed fra Gaarden forlove (give Orlov), eftersom de dem dog umuligt længere forstaa kan, at svare enten Kongen eller Husbonden til noget, førend Tiden sig anderledes for dem bedre vilde forandre."

1680 blev 5 af Gelskovs Fæstere i Hillerslev stævnet for deres Restancer, Paa Spørgsmaalet om, hvad han resterede med, svarede den ene, at han med Hustru og Børn var geraaden i Armod og Usselhed og derfor ikke i fast 4 Aars Tid havde kunnet udrede en Skilling af kongelige Kontributioner, ej heller havde han kunnet give sin Husbond, saa lang Tid han havde ejet Gaard og Gods, den allerringeste Skilling eller Skillings Værd af hans Landgilde, men hans Husbond havde ikke alene betalt hans kongelige Skatter, men endogsaa hidindtil forskaanet ham for Landgilden og desuden leveret ham Bæst og Kræ, Korn og andet til Næring, for at han nogenledes kunde erholdes ved Gaarden og med de andre hans Medtjenere~~x~~ hjælpe til at drive Avlingen paa Husbondens Gaard Gelskov. Og det var bekendt, at han i sin Gaard intet ejede og havde, uden hvad hans Husbond havde forstrakt ham med,

Misvækst.

Hertil kom undertiden daarlige Aar og ligefrem Misvækst. Tingbogen omtaler enkelte af dem, men der har været flere endnu. 1661 havde alle Gelskovs Tjenere faaet stor Skade af Misvækst paa deres Korn, saa de næppe lig paa nogen Steder kunde se Sæden igen, og nogen Steder var den slet afbrændt ved Solen, hvorover de ej kunde give nogen Landgilde, om de ellers skulde blive ved Gaarden.

1681 indeholder Tingbogen Syn over Misvæksten i mange af Herredets Sogne. De fire Synsmænd fra Lyndelse, der var udtaget til at syne Hillerslev Sogns Marker, tilkendegav, at de "den 2. August var paa forskrevne Sognegrund, da først befandt de Hillerslev Bys Rugmark over alt saa misvækstlig, at ej den 1/2 Sæd igen kan bekommes. Item (fremdeles) Vaarkornsmarker til samme Hillerslev By er /; Gud være lovet vel i Magt med Grøde og Vækst:/ uden paa nogle Steder er misvækstlig. Sallinge Rugmark til Sallinge By,

der udi kan næppelig avles Rugsæden igen, ellers Vaarkornsmarken til samme By er med Sædens Vækst temmelig god, uden nogle enkelte Steder er misvækstlig. Nybølle Bys Rugmark er saa vaag af Grøde og Vækst, saa ej Sæden igen kan bekommes uden paa nogle adskillige Steder var det noget lidet bedre. Vaarkornsmarken der til Byen kunde vi ej eragte andet end vel i Grøde og Vækst at være dette Aar uden paa nogle Steder. Højrup Rugmark var saa meget misvækstlig, at de næppelig kan naa og erlange deres halve Sæd igen. Vaarkornsmarken til samme By saa vaag af Vækst, at de ej kan faa deres Sæd igen, som de saaet har... Dernæst erfarede og eragtede de den der udi Sognet beliggende Gelskovs Hovedgaards tilliggende Jord, Grund og Ehemærke, hvilken forberørte Hovedgaards tilliggende Grund er af lige Misvækstlighed, saa som Sognegrundens er befunden synet og afsagt. Og overalt baade Sognets saavel som bemeldte Hovedgaards tilliggende Græsbed saaledes denne Sommer af Solens Brynde og Hede bort forvisnet, at Kvæg og Bæster ej uden til Hungers Føde sig har kunnet ernæret, og til Højbjergnings Indavling ej uden halv imod forleden Aar kunde eragtes."

Da Brobygaard 1686 stævnedes sine Tjenere, hvoriblandt 5 Gaardmænd i Sallinge, for Restancer for Aaret 1685, foregav de og beklagede, at de ikke formedelst store kongelige Skatter saavel som forleden Aars Misvækst og paafulgte dyre Tid med anden Vanheld, formaaede at svare deres resterende Landgilde, som de ellers gerne vilde.

Rømninger - Bortløb.

Under saadanne Forhold var det ikke saa mærkeligt, om en og anden kunde foretrække at løbe bort fra det hele. Der findes da ogsaa flere Efterretninger om Rømninger baade af Gaardmænd og Husmænd, der enten har begivet sig i Tjeneste andetsteds eller helt er forsvundne.

1675 stævnedes Mads Lind i Hillerslev (VI-3) "formedelst han ulovligen er af sin Gaard med en Del sin Formue undvigt og bortrømt, uden velbaarne Husbonds og Fuldmægtigens Minde." Han dømtes til igen at besidde og bruge sin Gaard.

I Sallinge er 1677 Jens Mortensen bortrømt og har medtaget alt, hvad der var i Gaarden. Han dømtes til at "indkomme i sin Gaard igen."

1678 efterlystes "Jens Bildthugger boende udi Sallinge, som for nogen Tid siden imod Husbondens og Fuldmægtigens Videnskab om Nattetider bortrømte med Hustru og Børn, Gods og Formue af det Hus udi Sallinge, som han paa

velbaarne Hr. Hofraads (Stavn) for nogen Tid siden havde Sted og Fæst, og det uden nogen Opsigelse eller i ringeste Maader enten til kongelig Majestæts Skatter eller Husbondens har svaret, imidlertid han samme Hus beboet haver."

1681 stævnedes Arreskov Hans Knudsen i Højrup (III-2) "formedelst han sin Fæstegaard efter 4 Aars Beboelse ulovligen undvigt og ² bortrømt haver og aleneste efterladt sig en stor Restance." Han har borttaget 4 Bæster, 1 Plov, 1 Harve og 1 Vogn med Tilbehør. Gaarden, som han skulde have opbygget og forbedret, har han i Stedet ladet ruinere og øde efterladt og Gærderne forfalde. Da han var lovlig stævnet, og hverken han selv eller nogen paa hans Vegne var mødt, dømtes han til at betale og indfinde sig paa Gaarden igen og svare til al Gaardens Tynge og Rettighed...., eller og lide Paagribelse og Anhold, hvor han er, findes, træffes og betrædes kan; med mindre han det anderledes hos højvelbemeldte hans gode Husbond udi Minde have kan."

1686 stævnedes Rasmus Jensen, der havde fæstet sin endnu levende Fader Jens Hansens Gaard i Hillerslev (X-9), da Faderen paa Grundxx af Alderdom og Affældighed ikke længere kunde staa for den. Efter 3 Aars Forløb er han draget fra Gaarden og har begivet sig i Tjeneste hos Herskabet, "hvorfra han uden Forlov, Pas eller Afsked næst forleden Paaske af Tjenesten fravigte.

Hjemstavnsbunden.

Selv om Vornedskabet ikke var blevet indført paa Fyn, kunde Bønderne dog ikke uden videre forlade deres Husbonds Stavn. Hvis en Bonde vilde flytte fra sin Gaard, skulde han have skellig Aarsag dertil, derefter maatte han paa Tinge give Husbonden lovlig Opsigelse før St. Hans Dag, og saa havde han Ret til at flytte til Voldermisse næst efter, naar han havde rettet for sig med Landgilde, Agt og Arbejde og anden Rettighed og svarede til Gaardens Brøstfældighed. Ellers blev han betragtet som Rønningsmand.

Det skulde da ikke være helt umuligt at kunne rejse bort fra den Stavn, man boede paa, men ved Forordn. af 28. Jan. 1682 skærpedes Vanskelighederne ved Paabudet om, at ingen Bonde eller Enke maatte opsiges eller forlade sin Gaard, "saa længe Husbonden agter dem for god for samme Gaard at forestaa, med mindre Husbonden handler mod dem imod Loven. Hvilken Bonde som forsidder eller forløber sin Husbonds Gaard og ikke retter sig efter Loven, skal det være hans Husbond tilladt at levere ham paa Bremerholm, der et Aar i Jern at arbejde."

Maatte Bonden ikke uden videre forlade sin Gaard, var Fæstet til Gengæld livsvarigt, saa han ikke kunde sættes fra Gaarden, naar han passede den og svarede sine Afgifter efter Loven og Fæstebrevet. Men i Tider, hvor det var umuligt at svare Landgilden, og Restancerne steg fra Aar til Aar, var det ikke vanskeligt for Husbonden at faa en Fæster, som han ønskede at komme af med, dømt for at have forsidet sin Gaard og til at have sit Fæste forbrudt. De hyppige Fæsterskifter synes at vise, at Livsfæstet til visse Tider i Realiteten ikke eksisterede, naar snart den ene, snart den anden Fæster efter nogle Aars Forløb har maattet forlade sin Fæstegaard for at antage et Hus eller friste en Skabne, der var endnu ringere, selv om en saadan Udgang undertiden kunde være at foretrække for at blive i Gaarden.

Samlede Udgifter.

Hvor besværligt det kunde være at klare sine Forpligtelser bliver forstaaeligt, naar man ser, hvilke Udgifter der kunde paahvile en Gaard. 1703 anslog Minister Otto Krabbe de ordinære Skatter og mest fornødne Udgifter aarlig for en Gaard paa 3 Tdr. Hartkorn til 80 & 90 Rdr. Heri var ikke medregnet Naturalydelse, der næppe kan sættes lavere end til en Værdi af 15 - 20 Rdr., og ofte kom der Ekstraskatter til. Salgsværdien af en saadan Gaard var højst 250 & 300 Rdr. Stødte der Uheld til eller Ulykker som Ildebrand, mistede den brandlidte undertiden alt, hvad han ejede. Alle de andre Bymænd var da forpligtede til at være ham behjælpelig med Genopbygningen, hvis han ikke selv havde Midler dertil.

Ridefogden.

Bøndernes Kaar afgang i meget ogsaa af, hvorledes Ridefogden paa Godset var. I de fleste Tilfælde var han selv udgaaet fra Bøndernes Kreds og skulde nærmest høre disse til og være deres Beskytter, men den Mellemstilling, han indtog mellem Herremænd og Bønder, benyttede han ofte til at plage Bønderne og berige sig selv paa disses og paa Herremændens Bekostning. Det gjaldt for Bønderne om at staa sig godt med Ridefogden, for at han kunde tale deres Sag hos Herskabet, men en saadan Tjeneste krævede til Gengæld, at Bønderne paaskønnede det i Form af Gaver eller ligefrem Bestikkelse. Naar en Ridefoged var tilstrækkelig samvittighedsløs, kunde hans Stilling blive ret indbringende, og ofte undsaa han sig ikke for at lade sig betale godt af de i Forvejen fattige Bønder. Hvad der burde være kommet Herremændene tilgode, kom paa denne Maade delvis ikke længere end til Ridefogden, hvis Indtægter

tit stod i et misligt Forhold til Bøndernes Restancelister. Værre var det, naar Ridefogden begik ligefrem Misligheder ved sin Regnskabsaflæggelse, og at det ikke skete saa sjældent, viser de Retssager, som førtes, naar en Ridefoged skulde fratræde sin Stilling, eller Herremanden havde faaet Mistanke til ham. Hvorledes blev Peter Børtning en saa velhavende Mand uden ved at bedrage sin Herre? Og først da Kaj Lykke ytrede Tvivl om Rigtigheden af hans Regnskabsaflæggelse, forvandlede det tidligere gode Forhold mellem dem til et uforsonligt Had fra Peter Børtnings Side.

Efter at Henrik Wrangel havde været Foged paa Sandholt en Aarrække, opstod der Strid mellem ham og Sandholts Ejer, Corfits Trolle, angaaende nogle Antegnelser paa Henrik Wrangels Regnskaber. Da de ikke kunde komme til Enighed, ansøgte Corfits Trolle 1673 Kongen om, at der maatte udnævnes 4 Kommissarier til at dømme mellem ham og Henrik Wrangel, der kaldes Forpagter paa Nakkebølle og rimeligvis paa det Tidspunkt ikke mere var Foged paa Sandholt. Striden drejede sig om Landgildekornet fra Sandholts Tjenere i Krigens Tid, som Henrik Wrangel paastod var blevet borttaget af Svenskerne tilligemed alt andet Korn paa Sandholt, og herom havde han faaet udstedt et Herredstingsvidne, som Corfits Trolle indstævnedes til Landstinget til Svækkelse. Om det lykkedes ham at faa det omstødt, eller om Henrik Wrangel var i Stand til at godtgøre, at det ikke var ham, der havde taget Landgildekornet, vides ikke. Rimeligvis er Henrik Wrangel død ikke lang Tid efter, i hvert Fald før 27. Januar 1677. Han var ikke selv eftergivende overfor andre, til hvem han havde faaet Mistanke, thi paa Sandholt havde han i sin Fogedtid holdt en Mand, Peder Ouby, fængslet i Kælderen, fordi han havde ham mistænkt for at have frastjaalet ham nogle Heste i den svenske Fejdes Tid. Hvorledes det nærmere hæng sammen hermed, kan dog ikke oplyses.

1726 indstævnedes den tidligere Foged paa Sandholt, Peder Hylling, angaaende "hans slette Conduite og Omgang udi hans Fogedtjeneste ved Sandholt ved at bortfæste Gaarde og Huse, oppebaaret Føster, truet Bønderkarlene at skal blive Soldat, saa fremt de ikke vilde give ham Penge, paalagt Bønderne en vis Penge aarlig sig at give og ej i mange Aar gjort tilstrækkelig Regnskab eller kvitteret Bønderne i deres Bøger for Skatter og Landgilde med videre."

Det var grove Beskyldninger. Men at der var noget om det, viser bl.a., at han til Hans Pedersens Søn i Sallinge (V-14) havde bortfæstet Halvdelen af hans endnu levende Faders Gaard for 50 Sletdaler uden at det maatte komme Herskabet for Øre. Da Etatsraad Nobel paa Sandholt omsider fik Kendskab dertil, tog han Fæstebrevet til sig, tilbagebetalte de 50 Sletdaler, og

Hans Pedersens Søn blev Soldat.

Ofte var Ridefogden Genstand for Bøndernes Had, og der høres ikke sjældent om Overfald paa ham fra deres Side, hvad enten han nu virkelig havde forurettet dem eller ej. Fogden Thomas Sørensen paa Gelskov blev flere Gange forulempet, men maaske skyldtes det i nogle Tilfælde, at hans Modpart var noget af en Slagsbroder, som da den ene af Degnen Clemend Jørgensens Sønner om Aftenen 3. Juledag 1706 affyrede et Skud Hagl gennem Vinduerne i Ridefogdens Hus i Sallinge, og den anden overfaldt ham med Stokkeslag paa Sallinge Gade. Derimod har Ridefogden næppe selv været uden Skyld, naar han paa Gelskov under et Skænderi og Slagsmaal med Murmester Thomas Hansen i Sallinge af denne blev slaaet i Jorden og fik Hul i Panden og paa Næsen. Han har maaske heller ikke været helt uskyldig, da han 1705, efter Oprettelsen af Landmilitzen 1701, blev overfaldet i et Hus, en Slags Kro, paa Brobyværk af Jep Pedersen Jyde i Sallinge, der bar Nag til Ridefogden, fordi denne havde ladet ham enrøllere, skønt han endnu kun var en Dreng,

Der var rigelig Anledning til, at Ridefogden kom i Modsætning til Godsets Bønder. Men selv om flere af dem var utro og brutale, var der dog ogsaa adskillige retskafne og samvittighedsfulde.

Lænkebundne Bønder.

I Løbet af det 18. Aarhundrede strammedes Baandene mere og mere for Bønderne, saa de efterhaanden var prisgivet den Herremand, paa hvis Gods de hørte hjemme. Forsøg paa at opnaa nogen Bedring ved at klage over haard Behandling fra et daaligt Herskabs Side viste sig oftest at være formaalsløst, snarere forværrede det Stillingen ved at udsætte Klageren for Herskabets Had. Heller ikke nyttede det altid at indbringe sin Klage for Herreds- eller Birketinget, da Dommeren alt for tit var i Herremandens Sold, og faa havde Mod og Evne til at føre sin Sag frem for de højere Instanser. Det blev mere og mere saaledes, at Bønderne var prisgivet Herremandens Vilkaarlighed, baade hvad Behandlingsmaaden og Arbejdet angik. Ingen Aftale eller Bestemmelse angav, hvad der kunde forlanges af den enkelte Fæster, det afhang af Herregaardens Brug for Arbejdskraft, og hvad Herremanden vilde forlange. Under saadanne Forhold kunde der ikke blive megen Tid tilovers til Bondens eget Arbejde, der maatte udføres, naar Herregaarden ikke havde Brug for ham; og netop i den Tid, da hans egen Gaard trængte mest til hans Arbejdskraft, i Saatiden og Høsttiden, lagde Herregaarden stærkt Beslag paa ham.

Straks efter Aarhundredskiftet oprettedes Landmilitzen ved Forordning af 22. Februar 1701. Landet inddeltes i smaa Lægder paa 20 Tdr. Hartkorn,

der hver skulde stille en Soldat, og Herremandens Forpligtelse til at sørge for, at det nødvendige Antal Rekrutter var tilstede, gjorde det magtpaaliggende for ham at kunne holde paa sine Folk, saa de ikke uden videre kunde forlade hans Gods og søge ind paa et andet for at blive fri for Udskrivningen. Dertil fik han en Hjælp i en anden Forordning, der var udstedt 3 Dage forinden, den 19. Februar 1701, og som paabød, at ingen Præst maatte give Tjenestefolk Skudsmaal, naar de vilde flytte bort, førend de havde faaet meddelt Pas og Afsked fra deres rette Husbond. Ordningen med Præstens Meddelelse af Skudsmaal og Meddelelsen af Pas var af ældre Dato, men det nye var, at det nu blev Herremanden, der forinden skulde give de bortdragende Pas og Afsked.

Forordningen var kun udstedt for at hindre Løsgænger og Rømnings og gav ikke Herremanden Ret til at nægte Udstedelse af Pas efter lovlig Opsigelse, men i Tider, da der var knap Tid paa Bønderkarle baade til Udskrivningen og til Arbejdet hjemme paa Godset, fristedes en Herremand let til at nægte at udstede Pas til de Karle, der ikke var kommet ud over Udskrivningsalderen, under Paaskud af, at de skulde være Soldater. Man mærker Begyndelsen til det Stavnssaand, der i den følgende Tid indførtes og udvidedes den ene Gang efter den anden og gjorde det 18. Aarhundrede til den mest triste Tid for Bondestanden.

Strid om Tjenestekarle.

Nu begynder ogsaa for Alvor Striden mellem de enkelte Godser om Retten til Tjenestekarle og Fæstere til Gaardene. Det ene Gods vilde jo ikke roligt finde sig i, at en af dets Tjenestekarle uden lovlig Pas og Afsked flyttede ind paa et andet Gods og tog Tjeneste der aller fæstede en Gaard, naar der var Mangel paa unge Mænd til Rekrutering og til de fæsteledige Gaarde.

Mellem Gelskov og Fjellebro opstod der 1714 en heftig Strid om Tjenestekarlen Mads Andersen, som tjente i en Gaard i Vantinge paa Gelskovs Gods, men inden Fardag og ulovligt var undvejet herfra og havde fæstet Gaard paa Fjellebro Gods, skønt det allerede var bestemt, at han skulde antage en Gaard paa Gelskovs Gods og derfor to Gange var blevet forskaanet for at blive udskrevet til Soldat.

Ved Herredstinget tilkendtes Gelskov Retten til Karlen, og da Fjellebro indstævnedes Sagen for Landstinget, stadfæstede dette Herredstingsdommen, og Fjellebro dømtes til "at lade levere Mads Andersen paa Gelskovs Gods, hvor han er pligtigt at tjene og fæste, eller og have det med Major Holstes Minde og Tilladelse derfra at entlediges."

Højesteret paadømte Sagen i 1717 og stadfæstede de to tidligere Domme, da Mads Andersen ikke have faaet meddelt Pas og Afsked fra Major Holsten paa Gelskov, og denne to Gange havde betalt Karle til at være Soldat for ham.

Major Holsten har ikke kunnet nægte Karlen at flytte efter rettidig Opsigelse, men da han har haft Brug for Karle til Sessionen og til at overtage sine Fæstegaarde, er der gjort en Del for at faa ham til at blive paa Godset bl. a. ved at fritage ham for Soldatertjenesten. Desuden maa Mads Andersen have givet Tilsagn om at blive og fæste, thi uden et saadant Løfte skulde Major Holsten ikke have kunnet nægte at give ham Pas og Afsked, naar han sagde op i rette Tid til Fardag. Paa den anden Side maa der fra Fjellebro være gjort en Del for at overtale Mads Andersen, siden han har kunnet bringes til at flytte fra Gelskovs Gods ind paa Fjellebro og fæste Gaard der. Dette har alle tre Retter anset for utilbørligt.

Tjenestekarlen Peder Hansen vilde flytte bort fra sin Husbond, Jørgen Frandsen i Hillerslev, til Mikkelssdag 1727 og tog derfor i rette Tid to Vidner med sig for at opsige Tjenesten. Men da de kom til Gaarden, var Dørene lukket, hvorfor de begav sig til en af Jørgen Frandsens Naboer, hvor to andre af Gelskovs Tjenere, Mølleren i Gelskovs Mølle og en anden Gaardmand i Hillerslev, var tilstede. For disse tilkendegav de, at de havde været hos Jørgen Frandsen for at opsige Peder Hansens Tjeneste, da han ikke blev der længere end til Mikkelssdag og fæstede sig bort til Fogden paa Glorup, men da de fandt Dørene lukkede og ingen hjemme, bad de Naboen og de to andre Gelskovs Tjenere om at sige det til Jørgen Frandsen, naar han kom hjem.

Majorinde Holsten paa Gelskov vilde ikke gerne miste en af Godsets Karle, og i Stedet for at give ham Pas, saa han kunde rejse, tog hun ham til Soldat. Paa Glorup vilde man heller ikke opgive den nyrehvervede Karl, og da Majorinde Holsten blev støvnet, lovede hun at give ham Pas og blev ogsaa siden dømt til at skaffe ham et saadant til Glorup.

Pas og Landmilits.

Efterhaanden var det blevet almindeligt, at Godsejerne helt nægtede at udstede Pas til de Karle, der ikke var slettede af Rullen, og Følgen heraf blev, at man opfattede Bestemmelsen om Pastvangen som nøje hørende sammen med Landmilitsen, der i Forvejen var meget forhadet, men nu blev det end yderligere.

For at fjerne Godsejernes Misbrug af Pastvangen var det da, at Christian VI straks efter sin Tronbestigelse ophævede Landmilitsen ved

Forordningen af 30. Oktober 1730. Bønderne var nu fri, og i denne i økonomisk Henseende daarligste Tid med de i hele Nedgangsperioden laveste Kornpriser, der gjorde Jorden næsten værdiløs, rømte de skarevis bort fra Godserne.

Landeværn og Stavnsbaand.

Det blev derfor ikke vanskeligt for Godsejerne at forestille Kongen, hvilke skadelige Virkninger Landmilitsets Ophævelse havde haft til Følge, og hvor nødvendigt det vilde være at kunne holde paa Bønderne, om ikke det øde Gods skulde forøges, og Skatteevnen i tilsvarende Grad forringes. Kongen modstod da heller ikke det Pres, der blev lagt paa ham. 1731 indskærpedes Bøndernes Pligt til Opsigelse i rette Tid, hvis de vilde flytte, og ved Forordningen af 4. Februar 1733 genoprettedes Landmilitset under Navn af Landeværn. Dermed indførtes Stavnsbaandet for hele Landet. Medens tidligere efter Loven Soldaterne skulde udtages paa Sessionen, blev Udskrivningsretten nu helt lagt i Godsejernes Hænder, de kunde udtage til Soldat, hvilken af deres Bønder mellem 14 og 36 Aar de vilde, og ingen i Rullen optagen Bonde maatte nu forlade Godset. Herved blev der givet Godsejeren Magt til at anvende Soldatertjenesten som Straf overfor Bønder, der ikke var føjelige, og f. Eks. ikke vilde overtage en fæsteledig, øde eller misrøgtet Gaard.

I Indledningen til Forordningen siges det, at den gives, fordi Bønderkarlene har misbrugt den Frihed, der indtraadte ved Ophævelsen af den tidligere Landmilit, til at lade Agerdyrkningen fare og begive sig ud af Landet. Heraf fremgaar det, at Hovedhensigten med Indførelsen af Stavnsbaandet ikke var det militære Hensyn, at Godsejerne skulde skaffe Soldater, men det agrariske, at skaffe Godsejerne Arbejdskraft og Fæstere til deres Gaarde. Forordningen er saaledes mere en Agrarlov til Beskyttelse af det store Landbrug end en Militærlov.

Ved en senere Forordning af 1739 blev det tilladt Godsejeren paany at udlevere en Bondekarl, der havde aftjent sin Værnepligt og vægrede sig ved at fæste Gaard, til Garden eller til de hvervede Regimenter i en Tid fra 6 til 8 Aar, undertiden 10 Aar, hvilket var endnu mere frygtet end Udskrivningen til Landeværnet.

Hermed var Godsejerne dog ikke tilfredse. 1742 opnaaede de at faa Stavnsbaandet udvidet til at gælde fra det 9. til det 40. Aar. Bøndernes Vilkaar var nu værre end i Vornedskabets Tid, og endda standsedes der ikke

herved, men 1746 blev det forbudt en udtjent soldat "at nedsætte sig andetsteds end paa det Gods, hvorfra han er udskrevet, og hvor han er pligtig Gaard at tage", og 1764 sattes Stavnbaandets Begyndelse til det 4. Aar. I Virkeligheden omfattede det nu og allerede siden 1746 hele Livet.

Overfor disse strænge Vilkaar for Bønderne maa det dog ikke glemmes, at Kongen havde gjort Godsejerne til Mellemlid mellem sig og Bønderne. De var forpligtede til at skaffe Soldater og Skatter, ikke alene deres egne Skatter, men ogsaa deres Bønders. Det var derfor nødvendigt, at de havde et vist Hold paa Bønderne. Men hvad det havde udviklet sig til, gik langt ud over alle rimelige Grænser, hvad ogsaa mange Godsejere selv indsaa.

Prisfald og Kvægpest.

Til Bøndernes elendige Tilstand bidrog ogsaa i høj Grad de daarlige Tider. Prisfaldet standsede først i 1730'erne, da Prisen var kommet saa langt ned, at i Femaaret 1731 - 35 1 Td. Rug gennemsnitlig kostede 4,68 Kr., 1 Td. Byg 4,00 Kr. og 1 Td. Havre 2,16 Kr., medens 1 Pund Smør kun kostede 19 Øre.

Yderligere svækkedes Landbruget, da Kvægpesten kom hertil i 1745, og i Løbet af 7 - 8 Aar raserede de i Forvejen smaa Kvægbesætninger, saa mange Gaarde mistede næsten alt, hvad de havde af Kvæg.

Fra Pestens første Aar findes en Opgørelse over, hvad der bukkede under for Sygdommen fra 1. Maj til Mortensdag 1745 paa Brahe-Trolleborg Gods. For Godsets 4 Gaarde i Højrup viser Fortegnelsen et Tab paa ikke mindre end 30 Kreaturer.

Paa de to af Gaardene har der vist saa at sige intet været tilbage, og da der paa selve Hovedgaarden døde en stor Mængde, kunde der herfra næppe ventes Hjælp ved Udlaan af Kvæg.

Fra 10. Maj til 9. Oktober 1745 døde 2271 Stk. "Hornfæ" i Sallinge Herred, og alene i Hillerslev Sogn fra Begyndelsen og til 3. December 1745 151 Stk. Paa Gelskov døde fra Nytaar til 19. Januar 1746: 134 Stk., og andetsteds i Sognet i samme Tidsrum 101 Stk., medens der fra 19. Januar til 19. Marts 1746 døde 156 i Sognet, Man forstaar, hvilken Ulykke det har været, naar det i de fleste Tilfælde var umuligt at skaffe Erstatninger for de bortdøde Dyr, og Forsikringsselskaber var der intet af i de Tider. De skadelidte saa sig ikke alene berøvet en Pengeværdi, men tillige det, der skulde bidrage til det mest fornødne i den daglige Husholdning.